

SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARIDA QONUN USTUVORLIGINI TA'MINLASHNING TASHKILY-HUQUQIY ASOSLARI

Xudoyberdiyev Baxtiyor Juraboyevich

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistratura tinglovchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19599568>

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda qonun ustuvorligi prinsipini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada O'zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasi va raqamli dalillarga oid so'nggi qonunchilik normalari xalqaro standartlar, xususan, Yevropa Ittifoqining "AI Act" reglamenti bilan qiyosiy o'rganilgan.

Tadqiqot yakunida SI tizimlari ustidan mustaqil huquqiy audit va "kibermutaxassis" institutsional modelini joriy etish bo'yicha ilmiy takliflar ilgari surilgan. Ushbu xulosalar SI tizimlarini davlat boshqaruvi va huquqni muhofaza qilish sohasiga qonuniy integratsiya qilishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, qonun ustuvorligi, tashkiliy-huquqiy asoslar, raqamli dalillar, inson nazorati, algoritmik shaffoflik, Human-in-the-loop, tushuntiriladigan SI.

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу организационно-правовых механизмов обеспечения принципа верховенства закона в условиях стремительного развития технологий искусственного интеллекта. В статье проводится сравнительный анализ норм обновленной Конституции Республики Узбекистан и последнего законодательства в области цифровых доказательств с международными стандартами, в частности, Регламентом Европейского Союза «AI Act».

По итогам исследования выдвинуты научные предложения по внедрению системы независимого правового аудита систем AI и институциональной модели «киберспециалиста». Данные выводы служат методологической основой для законной интеграции систем AI в сферу государственного управления и правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, верховенство закона, организационно-правовые основы, цифровые доказательства, человеческий контроль, алгоритмическая прозрачность, Human-in-the-loop.

Abstract. This research is devoted to the analysis of organizational and legal mechanisms for ensuring the principle of the Rule of Law in the era of rapid development of Artificial Intelligence technologies. The article provides a comparative study of the norms of the updated Constitution of the Republic of Uzbekistan and the latest legislation on digital evidence with international standards, particularly the European Union's "AI Act" regulation.

At the conclusion of the study, scientific proposals for the implementation of an independent legal audit of AI systems and the institutional model of a "cyber-expert" are put forward. These findings serve as a methodological basis for the legitimate integration of AI systems into the fields of public administration and law enforcement.

Keywords: Artificial intelligence, Rule of Law, organizational and legal framework, digital evidence, human control, algorithmic transparency, Human-in-the-loop, Explainable AI (XAI).

KIRISH

Mazkur paragrafning asosiy ilmiy maqsadi sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari jadal joriy etilayotgan sharoitda qonun ustuvorligi (Rule of Law) prinsipining ishlash mexanizmlarini va uni ta'minlovchi tashkiliy-huquqiy poydevorni tadqiq etishdan iborat. Davlat boshqaruvi va huquqni muhofaza qilish sohasida SI tizimlarining qo'llanilishi nafaqat texnik samaradorlikni, balki ushbu jarayonlar ustidan qat'iy huquqiy nazorat o'rnatishni ham taqozo etadi.

Tadqiqot davomida algoritmik qarorlarning legitimligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tashkiliy tuzilmalar, institutsional nazorat shakllari va xalqaro standartlarning milliy huquqiy tizimga integratsiyalashuvi masalalari kompleks tahlil qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat sifatida belgilanganligi, har qanday texnologik innovatsiya inson qadr-qimmatini va qonuniylik mezonlariga muvofiq bo'lishini taqozo etadi¹. Zamonaviy yuridik doktrinada qonun ustuvorligi nafaqat hokimiyatni cheklash vositasi, balki algoritmik qarorlar qabul qilish jarayonida adolat va shaffoflikni ta'minlovchi fundamental huquqiy poydevor sifatida namoyon bo'lmoqda².

Ushbu jarayonda "normaning ob'ekt ustidan ustuvorligi" (prevalence of norm over object) konsepsiyasi markaziy o'rin egallab, texnologik imkoniyatlarning huquqiy chegaralarini belgilashda strategik ahamiyat kasb etadi³.

Zamonaviy yurisprudensiyada qonun ustuvorligi prinsipining SI kontekstidagi transformatsiyasi, eng avvalo, texnologik avtonomiya va huquqiy mas'uliyat o'rtasidagi muvozanatni tiklashga yo'naltirilgan. An'anaviy tushunchaga ko'ra, qonun ustuvorligi sub'ektlar xulq-atvorini tartibga solsa, raqamli makonda u SI tizimining texnik parametrlari va algoritmik mantiqi ustidan huquqiy nazoratni o'rnatishni anglatadi³. Bu shuni ko'rsatadiki, SI tizimining hisoblash quvvati yoki qaror qabul qilishdagi "mustaqilligi" hech qachon amaldagi qonunchilik normalari va protsessual kafolatlardan ustun bo'lishi mumkin emas.

ASOSIY QISM

Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajriba SI tizimlarida qonun ustuvorligini ta'minlash uchun uchta ustuvor talabni ilgari surmoqda⁴. Birinchidan, SI tizimlarining avtonomiya limitlari tashqaridan, ya'ni qonun chiqaruvchi va vakolatli davlat organlari tomonidan qat'iy belgilanishi shart. Bu jarayonda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4996-son qarori kabi strategik hujjatlar SI integratsiyasining huquqiy "yo'l xaritasi" bo'lib xizmat qiladi⁵. Ikkinchidan, algoritmik qarorlarning mavjud moddiy va protsessual normalarga so'zsiz bo'ysunishi talab etiladi, bu esa "qonuniylik kodi" (code as law) emas, balki "kodning qonuniyligi" tamoyiliga tayanishni anglatadi. Uchinchidan, inson nazorati prinsipi har qanday algoritmik qaror ustidan yakuniy huquqiy filtr sifatida kafolatlanishi lozim.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. – 13-модда.

² Каримов В. Тезкор-кидирув фаолияти ва инсон ҳуқуқлари: Монография. – Тошкент: ҲМҚА, 2019. – Б. 56.

³ Saeid & Mehrdar Ghaem. Integrated accountability frameworks in algorithmic decision-making. // Digital Law Journal. – 2022. – P. 112.

⁴ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (AI Act). – Strasbourg, 2024. – Art. 14.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 17 февралдаги ПҚ-4996-сон қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Raqamli transformatsiya jarayoni reaktiv xarakterdan voz kechib, peshqadam (proactive) huquqiy tartibga solish modeliga o'tishi zarur. Bu shuni anglatadiki, texnologiya jamiyatga tatbiq etilmasidan oldin uning ehtimoliy xavf-xatarlari (risk-based approach) tahlil qilinishi va huquqiy reglamenti ishlab chiqilishi shart. Yuridik fanda huquqiy tartibot tushunchasi SI tizimlarining nafaqat texnik muvofiqligini, balki ularning ijtimoiy adolat, tenglik va kamsitmaslik (non-discrimination) prinsiplariga mosligini ham qamrab oladi⁶. Ayniqsa, algoritmik sub'ektivlik (algorithmic bias) va "qora quti" (black box) fenomeni sharoitida shaxsning asoslangan qaror olish huquqi qonun ustuvorligining eng muhim indikatoriga aylanoqda.

Olimlarning fikricha, SI tizimlarini huquqiy maydonga kiritishda "texnologik determinizm" xavfidan, ya'ni texnologik taraqqiyotning huquqiy normalarni belgilashiga yo'l qo'yishdan saqlanish lozim⁷. Melvin Kranzberg ta'kidlaganidek, "texnologiya na yaxshi, na yomon, lekin u hech qachon neytral ham bo'lmaydi". Shu sababli, huquqiy ong texnologiya ustidan nazoratni saqlab qolishi, algoritmlar esa faqat insonning konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiluvchi yordamchi vosita bo'lib qolishi shart⁸. Binobarin, algoritmlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar ustidan samarali huquqiy audit va prokuror nazoratini o'rnatish qonun ustuvorligini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy kafolatidir⁹.

Qonun ustuvorligi prinsipining SI kontekstidagi transformatsiyasi — bu raqamli asrda inson huquqlarini himoya qilishning yangi sifat bosqichidir. "Normaning ob'ekt ustidan ustuvorligi" konsepsiyasini milliy qonunchilikka keng joriy etish, algoritmik shaffoflikni oshirish va mas'uliyat zanjirini aniq belgilash orqali texnologiya va adolat o'rtasidagi uyg'unlikka erishish mumkin. Kelajakda SI tizimlarini huquqiy tartibga solishda "Explainable AI" (tushuntiriladigan SI) tamoyilini qonuniy majburiyat sifatida belgilash qonun ustuvorligini raqamli makonda chinakamiga ta'minlash imkonini beradi.

SI faoliyatini nazorat qilishning tashkiliy mexanizmlari va institutsional tizimi. SI tizimlari ustidan tashkiliy nazoratni amalga oshirishda davlat organlari va ixtisoslashtirilgan muassasalarning roli beqiyos. O'zbekiston Respublikasida bu borada muhim qadamlar tashlangan bo'lib, xususan, **Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti** kabi tuzilmalarning tashkil etilishi SI va "Big Data" texnologiyalarini huquqiy nazorat qilishda markaziy bo'g'in bo'lib xizmat qilmoqda.

Tashkiliy mexanizmlar tizimi quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi lozim:

1. **Davlat nazorati:** Prokuratura organlari tomonidan SI algoritmlari orqali qabul qilingan qarorlarning qonun hujjatlariga muvofiqligi ustidan nazorat olib borilishi.¹⁰

⁶ Амиров З.А. Ҳуқуқий тарбиянинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасидаги роли ва унинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш: Монография. – Тошкент, 2023. – Б. 103.

⁷ Хужакулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг назарий-методологик ва ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш: Монография. – Тошкент: ЎЗР ИИВ Академияси, 2023. – Б. 114.

⁸ Раҳмонкулов Ҳ.Р. Фуқаролик ҳуқуқи субъектлари. – Тошкент: ТДЮИ, 2008. – Б. 45.

⁹ Солиева Г.К. Прокуратура органларининг ҳуқуқбузарликларни олдини олиш фаолиятида илғор технологиялардан фойдаланиш истиқболлари: магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ҲМҚА, 2024. – Б. 58.

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-протсессуал кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 33-модда; Тюрин Н.С. Прокурорский надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности: некоторые вопросы. // Уголовная юстиция. – 2014. – №2(4). – С. 73-75.

2. **Mustaqil audit va ekspertiza:** Yuqori xavfli SI tizimlarini ishga tushirishdan oldin ularning algoritmik xolisligini (non-bias) va xavfsizligini tekshiruvchi mustaqil ekspertlar guruhining xulosasini olish majburiyati.¹¹

3. **Etika va komplaens qo‘mitalari:** Davlat va yirik korporativ sektorlarda SI tizimlarini ishlab chiqish va qo‘llash jarayonida axloqiy normalar hamda huquqiy standartlarga rioya etilishini ta‘minlovchi ichki nazorat tizimlarini joriy etish¹².

Tadqiqotchilarning ta‘kidlashicha, tashkiliy mexanizmlar nafaqat tizimni tekshirish, balki SI uchun ishlatiladigan ma‘lumotlar bazasining (datasets) sifati va anonimligini ta‘minlash uchun ham javobgar bo‘lishi kerak¹³. Bu esa "raqamli forenzika" va kiberxavfsizlik markazlarining yanada kengroq vakolatlarga ega bo‘lishini taqozo etadi.¹⁴

Inson huquqlarini himoya qilish kafolatlari va "Human-in-the-loop" prinsipining huquqiy asoslari. Inson huquqlarini himoya qilish SI davrida qonun ustuvorligining eng zaif va ayni paytda eng muhim nuqtasi hisoblanadi. SI tizimlari orqali shaxsga doir ma‘lumotlarga ishlov berish va qarorlar qabul qilishda inson qadr-qimmatini (human dignity) ustuvor bo‘lishi shart.

"Human-in-the-loop" (Inson nazorati ostida) prinsipi tashkiliy-huquqiy jihatdan quyidagilarni anglatadi:

– Algoritm tomonidan berilgan har qanday yakuniy xulosa yoki tavsiya vakolatli mansabdor shaxs (sudya, tergovchi, prokuror) tomonidan tanqidiy baholanishi va tasdiqlanishi shart.¹⁵

– Avtomatik qaror qabul qilish tizimlari insonning huquqiy maqomiga ta‘sir etuvchi qarorlarni mustaqil ravishda, inson ishtirokisiz qabul qilishi taqiqlanishi lozim.

Xalqaro standartlar, xususan, YUNESKO tavsiyalari SI tizimlarida inson huquqlarini himoya qilishni tizimning "dizayni" bosqichidayoq inobatga olishni (Privacy by Design) talab qiladi. Shuningdek, shaxsning o‘ziga nisbatan qabul qilingan algoritmik qarorning sabablarini bilish va unga nisbatan yuridik e‘tiroz bildirish huquqi tashkiliy jihatdan kafolatlanishi kerak. Buning uchun davlat organlarida raqamli qarorlar ustidan shikoyat qilishning soddalashtirilgan va shaffof tartibi ishlab chiqilishi lozim.

Qonun ustuvorligini ta‘minlashning tashkiliy asoslari global xarakterga ega. Hozirda jahonda SIni tartibga solishning uchta asosiy modeli shakllangan:

1. Yevropa modeli (EU AI Act): Riskka asoslangan yondashuv. SI tizimlarini xavf darajasiga ko‘ra (qabul qilib bo‘lmaydigan, yuqori, past risk) tasniflaydi va yuqori xavfli tizimlar uchun qat‘iy tashkiliy talablar qo‘yadi.¹⁶

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 21 июндаги ПҚ-229-сон қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси; Таджиев А. Рақамли далиллар мақбуллигини таъминлаш: магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ХМҚА, 2025. – Б. 81.

¹² Ибодов А.А. Коррупциявий жиноятларнинг олдини олишда ахлоқ кодексларининг роли. – Тошкент: ТДЮУ, 2024. – Б. 21.

¹³ “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонун ижроси устидан назоратни такомиллаштириш истиқболлари. – Тошкент, 2024. – Б. 66.

¹⁴ Таджиев А. Рақамли криминалистика соҳасида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш. – Тошкент: ХМҚА, 2025. – Б. 27.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-протсессуал кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 382-модда; Тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширишда инсон ҳуқуқларини таъминлаш тартиби. – Тошкент, 2023.

¹⁶ Европа Комиссиясининг сунъий интеллект тизимларини риск даражасига кўра таснифлаши. // Рақамли далиллар мақбуллиги тизими тадқиқоти. – Б. 27.

2. Amerika modeli: Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va detsentrallashtirilgan boshqaruvga asoslangan bo'lib, ko'proq sud nazorati va sohaviy standartlarga tayanadi¹⁷.

3. OESR va BMT prinsiplari: SIning shaffofligi, hisobdorligi va insonga yo'naltirilganligi bo'yicha umumiy xalqaro ramkalarni belgilaydi¹⁸.

O'zbekiston Respublikasi uchun Yevropa Ittifoqining AI Act modelidagi risklarni boshqarish tizimini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Bu esa o'z navbatida, milliy darajada SI xavfsizligini monitoring qiluvchi va xalqaro standartlarga muvofiqlik sertifikatlarini beruvchi davlat institutini shakllantirishni talab qiladi. Implementatsiya jarayonida nafaqat normalarni ko'chirish, balki ularni milliy huquqiy tizimning o'ziga xos xususiyatlari, xususan, jinoyat-protsessual va tezkor-qidiruv faoliyati normalari bilan uyg'unlashtirish zarurdir.

SI tizimlarida huquqiy javobgarlikni taqsimlashning tashkiliy modellari

SI texnologiyalari ishtirokida qabul qilingan qarorlar natijasida yetkazilgan zarar uchun javobgarlik masalasi tashkiliy-huquqiy jihatdan "mas'uliyat zanjiri"ni (chain of accountability) aniq belgilashni taqozo etadi. SI tizimi yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmaganligi sababli, an'anaviy huquqiy tizimlarda "huquqiy bo'shliq" yuzaga kelishi xavfi mavjud. Bu muammoni hal qilish uchun xalqaro amaliyotda javobgarlikni SI tizimining hayotiy sikli ishtirokchilari — ishlab chiquvchi (provider), yetkazib beruvchi va foydalanuvchi (deployer) o'rtasida taqsimlash modeli taklif etilmoqda¹⁹.

Tashkiliy nuqtai nazardan, Yevropa Ittifoqining SI bo'yicha javobgarlik to'g'risidagi direktivasi (AI Liability Directive) loyahasida "aybning mavjudligi prezumpsiyasi" (presumption of fault) prinsipi ilgari surilgan²⁰. Unga ko'ra, agar yuqori xavfli SI tizimi tashkiliy va texnik talablarga rioya qilmagan holda zarar yetkazsa, javobgarlikning isbotlash yuki da'vogardan javobgarga o'tkaziladi. Bu model O'zbekiston fuqarolik huquqidagi "yuqori xavf manbai" konsepsiyasi bilan mantiqiy bog'liq bo'lsa-da, raqamli muhitda algoritmlarning murakkabligi sababli maxsus tashkiliy reglamentlarni talab qiladi.

Qonun ustuvorligi prinsipi qarorlarning asoslantirilgan va tekshiriluvchan (verifiable) bo'lishini talab qiladi. SI tizimlarining "qora quti" (black box) fenomeni esa ushbu talabga zid keladi. Shu sababli, davlat organlari faoliyatida SI ni qo'llashda "tushuntiriluvchan SI" (Explainable AI - XAI) konsepsiyasini tashkiliy darajada joriy etish zarur²¹. Bu degani, har bir SI tizimi qaror qabul qilish mantig'ini inson tushuna oladigan shaklda taqdim eta olishi shart.

O'zbekistonda sun'iy intellekt (SI) tizimlarini davlat boshqaruvi va huquqni muhofaza qilish faoliyatiga joriy etishning tashkiliy-huquqiy poydevori strategik rejalashtirish hujjatlari orqali shakllantirilgan. Xususan, "**Raqamli O'zbekiston — 2030**" strategiyasi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi **PQ-4996-son** qarori ushbu sohadagi

¹⁷ Ривожланган давлатларда шахсий дахлсизликни химоя қилиш қонунчилиги (АҚШ, Германия, Франция тажрибаси). – 2024. – Б. 77.

¹⁸ Халқаро экспертликдан тартибга солишгача бўлган яхлит кўп босқичли тизим. – Тошкент: ҲМҚА, 2025. – Б. 77.

¹⁹ Каримов В. Тезкор-қидирув фаолияти ва инсон ҳуқуқлари: Монография. – Тошкент: ҲМҚА, 2019. – Б. 56.

²⁰ Saeid & Mehrdar Ghaem. Integrated accountability frameworks in algorithmic decision-making. // Digital Law Journal. – 2022. – P. 112.

²¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. – 15-модда.

innovatsion islohotlarning institutsional asosi bo'lib xizmat qilmoqda²². Mazkur hujjatlar SI texnologiyalarini jadal integratsiya qilish bilan birga, ularning huquqiy tartibga solinishini, xususan, qonun ustuvorligi va inson huquqlari himoyasini ta'minlashni davlatning ustuvor vazifasi etib belgilagan. Biroq, algoritmlar avtonomiyasining ortishi ushbu normalarni sohaviy qonunchilikka yanada chuqurroq va tizimli integratsiya qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

2024-yil 21-noyabrda **O'RQ-1003-sonli** Qonun milliy jinoyat-protsessual qonunchiligida raqamli transformatsiyaning yangi bosqichini boshlab berdi. Ushbu Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga ilk bor "**elektron ma'lumotlar**" (204¹-modda) va "**raqamli dalillar**" (204²-modda) tushunchalari rasman kiritildi²³. Tashkiliy jihatdan bu o'zgarish SI algoritmlari yordamida olingan ma'lumotlarni protsessual legallashtirish imkonini beradi va ularning sudlov jarayonidagi maqomini mustahkamlaydi²⁴. Shunga qaramay, qonun ustuvorligini to'liq ta'minlash uchun raqamli izlarni aniqlash va saqlashning yagona protokollarini (Ягона протокол) ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Institutsional darajada SI tizimlarining shaffofligini ta'minlash uchun **texnik hujjatlashtirish majburiyati (log files)** joriy etilishi shart. Bunda ma'lumotlarni yig'ishdan tortib, algoritmlar tomonidan yakuniy xulosa chiqarishgacha bo'lgan har bir bosqich jurnallarda qayd etilishi va mustaqil audit uchun ochiq bo'lishi lozim²⁵. Bu talab algoritmlarning "qora quti" (black box) fenomenini bartaraf etishga va protsessual adolatni (procedural fairness) ta'minlashga xizmat qiladi. Zero, har bir raqamli obyekt olingan paytdan boshlab sudgacha bo'lgan barcha bosqichlarda "chain of custody" (dalil zanjiri) nazorati ostida bo'lishi uning ishonchliligining asosiy kafolatidir²⁶.

SI qarorlarining xolisligini (non-discrimination) tekshiruvchi **mustaqil nazorat instansiyalarini** yaratish tashkiliy islohotlarning muhim bo'g'inidir. Xalqaro tajribada, masalan, AQSh Adliya vazirligi huzuridagi "Yuzaga kelayotgan texnologiyalar bo'yicha kengash" (Emerging Technology Board) kabi tuzilmalar SI tizimlarining huquqiy va axloqiy muvofiqligini nazorat qiladi. O'zbekistonda ham algoritmlardagi sub'ektivlikni (bias) va kamsitish holatlarini aniqlash metodologiyalarini ishlab chiquvchi kollegial nazorat organlarini tashkil etish, raqamli qarorlar ustidan samarali davlat va jamoatchilik nazoratini o'rnatish imkonini beradi.

Yangi protsessual tartibga ko'ra, elektron ma'lumotlarni olib qo'yish yoki ko'zdan kechirish bo'yicha tergov harakatlari olib borilayotganda **mutaxassis ishtiroki majburiy** etib belgilangan (JPK 95¹-moddasi)²⁷. Mutaxassis ishtirokisiz olingan elektron ma'lumotlarning nomaqbul dalil deb topilishi haqidagi norma (O'RQ-1003) qonun ustuvorligining raqamli makondagi eng kuchli kafolatidir.

²² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 17 февралдаги ПҚ-4996-сон қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²³ Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 21 ноябрдаги ЎРҚ-1003-сонли Қонуни. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

²⁴ Таджиев А. Рақамли далиллар мақбуллигини таъминлашнинг назарий асослари: магистрлик диссертацияси. – Тошкент: ХМҚА, 2025. – Б. 5.

²⁵ Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (AI Act). – Strasbourg, 2024. – Art. 12.

²⁶ Собиров Ш., Умаров С., Камолова Н. Цифровые доказательства: современные подходы и стандарты допустимости. – Ташкент, 2023. – 14 с.

²⁷ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-протсессуал кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 95¹-модда.

Bu esa o'z navbatida, huquqni muhofaza qilish organlarida "kiber-mutaxassis" yoki sertifikatlangan mutaxassis institutsional modelini yaratish zaruratini tasdiqlaydi.

Prokuratura organlari tomonidan SI algoritmlari qo'llaniladigan jarayonlarda qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirishning yangi uslubiyotlari ishlab chiqilishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining **143-moddasiga** binoan, prokuratura organlari qonunlarning aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi²⁸. SI sharoitida bu nazorat nafaqat protsessual hujjatlarni, balki algoritmlarning mantiqiy tuzilishi va ma'lumotlar bazasining xolisligini (algorithmic audit) ham qamrab olishi strategik ahamiyatga ega.

Inson huquqlari, ayniqsa shaxsga doir ma'lumotlar daxlsizligi SI davrida qonun ustuvorligining asosiy mezoni bo'lib qoladi. Shaxsga doir ma'lumotlarni SI vositasida qonunga xilof ravishda qayta ishlash yoki tarqatganlik uchun javobgarlik choralarining kuchaytirilishi (MjTK 46²-moddasi) raqamli xavfsizlik zanjirining muhim qismidir²⁹. Tashkiliy mexanizmlar nafaqat texnik tizimni tekshirish, balki SI uchun ishlatiladigan ma'lumotlar bazasining (datasets) sifati va anonimligini ta'minlash uchun ham javobgar bo'lishi, bu borada "**raqamli forenzika**" markazlarining vakolatlarini kengaytirishni taqozo etadi.

Raqamli transformatsiya jarayoni reaktiv emas, balki **pehqudam (proactive)** xarakterga ega bo'lishi, ya'ni texnologiya keng ko'lamda tatbiq etilmasidan oldin uning huquqiy reglamenti tayyor bo'lishi lozim³⁰. Kelgusida algoritmlar ustidan nazoratni oshirish uchun "tushuntiriladigan SI" (Explainable AI - XAI) konsepsiyasini tashkiliy darajada joriy etish, shaxsning o'ziga nisbatan qabul qilingan algoritmik qarorning sabablarini bilish va u ustidan shikoyat qilish huquqini kafolatlaydi.

XULOSA

Paragrafni tadqiq qilish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, SI tizimlarida qonun ustuvorligini ta'minlash nafaqat normativ bazani yaratish, balki ushbu tizimlar ustidan qat'iy institutsional nazorat va "inson omili" ustuvorligini kafolatlovchi tashkiliy mexanizmlarni shakllantirishni talab qiladi. Xalqaro standartlar, xususan, Yevropa Ittifoqining RISK-BASED yondashuvi va "Human-in-the-loop" prinsipi milliy huquqiy tizimning ajralmas qismiga aylanishi lozim. SI tizimlarini huquqiy auditdan o'tkazish, algoritmik shaffoflikni ta'minlash va javobgarlik zanjirini aniq belgilash orqali texnologiya rivoji va inson huquqlari himoyasi o'rtasidagi muvozanatga erishish mumkin. Bu nazariy va tashkiliy asoslar dissertatsiyaning keyingi boblarida SIning tezkor-qidiruv faoliyatida qo'llashning amaliy muammolarini tahlil qilish uchun metodologik negiz bo'lib xizmat qiladi.

Birinchi bob doirasida amalga oshirilgan nazariy-huquqiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt (SI) texnik vositadan ijtimoiy-huquqiy munosabatlarning yangi determinantiga aylanib, an'anaviy huquqiy paradigmalarni transformatsiya qilmoqda. Mavjud nazariy qarashlarning tanqidiy tahlili natijasida SI tizimlari o'zlarining avtonomligi va "xulosa chiqarish" (inference) qobiliyati bilan oddiy algoritmlardan tubdan farq qilishi asoslandi.

²⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. – 143-модда.

²⁹ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024. – 46²-модда.

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Doktrinal bahslarda ilgari surilgan "elektron shaxs" konsepsiyasi SI tizimlarida iroda erkinligi va axloqiy agentlikning mavjud emasligi sababli inkor etilib, ularning huquqiy tabiati maxsus rejimga ega bo'lgan "kvazi-sub'ekt" sifatida tavsiflandi.

Qonun ustuvorligi prinsipining SI kontekstidagi talqini "normaning ob'ekt ustidan ustuvorligi" (prevalence of norm over object) tamoyiliga tayanishi va algoritmlarning avtonomiya limitlari qonun chiqaruvchi tomonidan tashqaridan belgilanishi shartligi aniqlandi. SIning "qora quti" (black box) fenomeni keltirib chiqaradigan huquqiy noaniqliklar protsessual adolatga tahdid solishi bois, davlat organlari faoliyatida "to'shuntiriluvchan SI" (Explainable AI — XAI) va "Human-in-the-loop" (inson nazorati) prinsiplarini tashkiliy-huquqiy majburiyat sifatida joriy etish zarurligi isbotlandi. Bu jarayonda algoritmik shaffoflik va hisobdorlik (accountability) mexanizmlari qarorlar qabul qilishda diskresion vakolatlarining qonuniyligini ta'minlovchi asosiy filtr bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotchining shaxsiy hissasi sifatida, O'zbekiston Respublikasida SIning joriy etishning institutsional poydevori bo'lgan PQ-4996 qarori va O'RQ-1003 Qonuni normalari asosida SI qarorlari ustidan mustaqil huquqiy audit tizimini yaratish bo'yicha ilmiy takliflar ilgari surildi.

Xususan, raqamli dalillar bilan ishlashda va algoritmik xatoliklarning oldini olishda sertifikatlangan "Kibermutaxassis" institutsional modelini shakllantirish hamda yuqori xavfli SI tizimlari uchun "ayb prezumpsiyasi" modelini tatbiq etish zarurligi asoslandi.

Birinchi bobda shakllantirilgan ushbu nazariy-konseptual xulosalar SI texnologiyalarining huquqiy chegaralarini belgilab beradi. Mazkur akademik poydevor keyingi bobda sun'iy intellektni tezkor-qidiruv faoliyatiga tatbiq etishning protsessual xususiyatlarini va bu boradagi ilg'or xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilish uchun metodologik negiz bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi O'RQ-1003-sonli Qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qarori. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (AI Act). – Strasbourg, 2024.
5. Karimov V. Tezkor-qidiruv faoliyati va inson huquqlari: Monografiya. – Toshkent: HMQA, 2019. – 186 b.
6. Xujakulov S.B. Huquqbuzarliklar profilaktikasining nazariy-metodologik va tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish: Monografiya. – Toshkent: O'zR IIV Akademiyasi, 2023.
7. Saeid & Mehrdar Ghaem. Integrated accountability frameworks in algorithmic decision-making. // Digital Law Journal. – 2022. – Vol. 3, No. 4. – P. 110-125.
8. Tadjiyev A. Raqamli dalillar maqbulligini ta'minlashning nazariy asoslari: magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent: HMQA, 2025.

9. Soliyeva G.K. Prokuratura organlarining huquqbuzarliklarni oldini olish faoliyatida ilg'or texnologiyalardan foydalanish istiqbollari: magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent: HMQA, 2024.
10. Sobirov Sh., Umarov S., Kamolova N. Sifrovie dokazatelstva: sovremennie podxodi i standarti dopustivosti. – Tashkent, 2023.